Ze synagogy do templu

S emancipací se postupně proměňovala i náboženská každodennost. Zvláště Židé, kteří se přestěhovali do větších měst, již často navštěvovali synagogu jen o šabatu. Ke konci 19. století bylo ve větších městech již běžné, že se Židé účastnili bohoslužeb pouze o velkých svátcích. Vztah Židů v českých zemích k náboženství kopíroval do jisté míry vývoj křesťanské společnosti. Především v meziválečném období se ve větších městech – a mnohem více v Čechách než na Moravě – část Židů rozhodla k vystoupení z židovské náboženské obce. Nebylo též neobvyklé, že Židé slavili židovské i křesťanské svátky.

Různý pohled na důležitost náboženství pro identitu jedince ukazují i statistiky sňatků mezi Židy a osobami jiného vyznání. Zatímco do roku 1900 byly sňatky mezi členy různých náboženských vyznání naprosto výjimečné a roku 1914 stále neobvyklé, v meziválečném období se situace výrazně změnila. Ze sňatků uzavřených v Československu mezi roky 1928 až 1933, ve kterých se alespoň jeden z partnerů hlásil k židovskému náboženství, bylo v Čechách 43,8 % sňatků „smíšených“, na Moravě jen 30 % (na Slovensku pouze na 9,2 % a na Podkarpatské Rusi nepatrných 1,3 %).

I přes oslabování pobožnosti velké části židovských obyvatel zůstávalo náboženství významnou součástí života většiny z nich. Proměna náboženských zvyklostí i četné kontakty s křesťanskými sousedy se také projevily v architektuře nových synagog a v podobě bohoslužeb. Ve druhé polovině 19. století a na začátku století 20. byla postavena většina z velkých židovských synagog ve městech s rychle rostoucím počtem židovského obyvatelstva.

81 – Synagoga v Černovicích u Tábora z počátku 19. století, kolem roku 1935
Židovské muzeum v Praze
Původně klasicistní synagoga v Černovicích u Tábora z počátku 19. století prošla ve 2. polovině 19. století gotizující úpravou fasády. Svým uspořádáním navazuje na starší barokní typ synagogy spojené s příbytkem rabína (kantora) a židovskou školou.

Nové synagogy měly také ztělesňovat emancipaci Židů a jejich rovnoprávné místo ve společnosti. Většinou stály na významných, reprezentativních a dobře viditelných místech v obci. Na rozdíl od starších synagog, které nesměly mít věže, byly tyto budovy mnohem výstavnější a dávaly na odiv nejen blahobyt svých komunit, ale především rovnoprávnost židovství s ostatními vyznáními. Není divu, že výškou věží či bohatstvím dekorací v ničem nezaostávaly za místními kostely. Mnoho synagog bylo postaveno v oblíbených historizujících stylech: neorománském, neogotickém či neorenesančním.

Stavitelé synagog však nechtěli, aby jejich stavby vypadaly pouze jako křesťanské stavby. Proto také hledali osobitý židovský styl, který by byl v souladu se soudobou architekturou. Často jej nacházeli v orientálním nebo také maurském stylu, který byl inspirován islámskou či orientální architekturou a rozeznatelný především typickými věžemi a bohatými dekoracemi. Měl také odkazovat na kulturní rozkvět Židů ve středověkém Španělsku.

Též interiér nových synagog se výrazně přiblížil křesťanským (především protestantským) kostelům. Většina z nich byla vybavena varhanami, bima (místo, odkud se čte z Tóry) byla posunuta k východní zdi a lavice byly uspořádány jako v křesťanských kostelích. V tradičních synagogách byla přitom bima většinou uprostřed synagogy a sedadla okolo stěn. Změna v těchto synagogách se však netýkala pouze rozdělení prostoru, ale především bohoslužby samotné: reformovaná bohoslužba měla pevnější strukturu a vedl ji rabín, který nyní – podobně jako křesťanští duchovní – kázal. Velký důraz se kladl na důstojný a řízený průběh a na estetickou stránku: hrálo se na varhany (jež byly v tradičních synagogách většinou nemyslitelné) a nově složené synagogální písně zpíval pěvecký sbor. Ženy již nebyly tolik odděleny od mužů a mohly se většinou na bohoslužbě podílet z ženské galerie.

Nový vztah k synagoze byl zřejmý také z jiného názvu: zatímco tradiční synagogy se též nazývaly „šul“ (jidiš, odvozeno od školy), novým se říkalo templ (v němčině Tempel, chrám). Tato změna se netýkala pouze výstavnosti synagog z doby emancipace: jestliže si zde Židé stavěli chrámy, symbolicky tak naznačovali, že již neusilují o znovuzřízení zničeného Chrámu v Jeruzalémě a že se cítí doma v zemích, kde žili. (Naopak škola byla již většinou od synagogy oddělená, stále více společná pro nežidovské i židovské děti.) V češtině se synagoze v této době někdy říkalo prostě „kostel“. Nové synagogy tak odpovídaly světonázoru Židů integrovaných do nežidovské společnosti, od níž se neměli lišit národností a jazykem, ale pouze vyznáním.

82 – Synagoga v Českých Budějovicích
Židovské muzeum v Praze
Synagoga v neogotickém stylu byla postavena v letech 1887–1888 podle návrhu Maxe Fleischera, autora několika dalších synagog inspirovaných gotikou. V roce 1942 byla synagoga vyhozena do povětří.

Následující strana
85 – Interiér Španělské synagogy
Židovské muzeum v Praze
Synagoga reformovaného spolku v Praze byla postavena v letech 1867–1868 architekty Janem Bělským a Josefem Niklasem. Půdorys je v byzantském stylu a vnitřní výzdoba (z let 1880–1893) v maurském stylu – proto se jí později začalo říkat „Španělská“ synagoga. Dnes je součástí Židovského muzea v Praze.

83 – Synagoga v Liberci v pohledu z náměstí, zhruba 1910
sbírka Františka Bányaie
Neorenesanční synagogu postavenou v letech 1887–1889 navrhl vídeňský architekt Carl König, který byl autorem řady dalších veřejných staveb. Z pohlednice je dobře patrné, že její zřízení souviselo s budováním řady dalších veřejných staveb v centru Liberce, včetně neogotické radnice z let 1888–1893. Synagoga byla během „křišťálové noci“ nacisty vypálena. Dnes na jejím místě stojí nová budova Krajské vědecké knihovny, v níž je též malá moderní synagoga.

84 – Synagoga v Opavě spolu s katolickým a protestantským kostelem
sbírka Františka Bányaie
Synagoga v Opavě byla postavena podle půdorysu byzantského chrámu v letech 1895–1896 podle návrhu architekta Jakoba Gartnera (1861–1921), který byl autorem mnoha dalších synagog, veřejných i obytných budov na Moravě a v Rakousku-Uhersku. Opavská synagoga byla vypálena během „křišťálové noci“.

Antisemitismus > „Křišťálová noc“, s. 174

86 – „Posvěcení nového templu“

„Nový Boží stánek, jehož stavbu svěřila ve chvályhodném projevu obětavé pospolitosti místní izraelitská náboženská obec za náklady ve výši zhruba 150 000 zlatých do rukou vídeňského architekta Königa, byl včera večer slavnostně posvěcen. Dlouho před začátkem slavnosti zaplnilo početné obecenstvo prostory nového chrámu, jehož okolí obsadil početný dav lidí.[…]

Pan starosta dr. Schücker odvětil: ‚[…] Přijali jsme Vaše pozvání a přišli jsme, abychom se zúčastnili slavnostního otevření Vašeho nového Božího stánku. Blahopřejeme Vám k úspěchu, jehož jste po překonání četných obtíží a překážek v krátké době dosáhli. Rád přijímám ubezpečení, že izraelitské náboženské obci v Liberci, vedené patriotickým smýšlením, velmi niterně záleží na rozkvětu našeho města, a jsem přesvědčen, že každý z Vás se cítí být občanem tohoto města a v pospolitosti s námi hájí a utváří jeho blaho. V souladu s Vaší prosbou prohlašuji, že městská obec a její zastupitelé budou v rámci jim vymezené mocenské sféry a naplňujíce závazky, jimiž jsou v jejím rámci vázáni, tento nový Boží dům bděle chránit, aby vždy sloužil svému vznešenému určení. Činím takové prohlášení tím ochotněji, že, jak uznávám, je tato stavba dílem ducha pospolitosti, jenž povstal z obětavého a svorného spojení velkého množství našich občanů, a jde jen o to, aby se tato pospolitost stále zachovávala, stále probouzela, povzbuzovala a čile opatrovala. Protože jen v tomto duchu pospolitosti tkví síla naší obce i její budoucnost. Bez něj by naše společenství neprospívalo a nemohlo by se postupně rozvíjet. Kéž všichni příslušníci Vašeho náboženského společenství v tomto novém Božím domě nacházejí útěchu a úlevu, mír a povznesení ve zvratech života, které lidská srdce naplňují tu radostí, tu zase smutkem.‘[…]

Po několika slovech, jimiž pan rabín dr. Poznansky stánek posvětil, následoval skutečný akt posvěcení, kdy bylo rozžato věčné světlo, poté ze schrány úmluvy vyňaty svitky Zákona a za zpěvu neseny chrámem. […] Pan Gerhard jun. věnoval náboženské obci duchaplný dar v podobě ‚Slavnostního hymnu‘. Členové ‚Sborového sdružení‘ se toto znamenité dílo našeho zdejšího skladatele pokusili působivě přednést. […] Samotnou slavnost posvěcení pak zakončila císařská modlitba a zpěv státní hymny, kterou přítomní vyslechli vstoje a s obnaženými hlavami.“

Reichenberger Zeitung, 25. září 1889, s. 5

87 – Šimon Wels o synagoze v Oseku u Rokycan

„Dva domky od nás dále stál židovský kostel. Dosti velká prostraná budova, asi 80 sedadel pro mužské a na západní straně velká galerie pro ženské. Okolo zdí, po všech stranách byly lavice s číslovanými sedadly a před námi stojánky na sidorim a machsorim (modlitební knížky). Na východní straně ve zdi skříň na 4 tory za záclonou (perouchis), a v prostřed vyvýšené místo se zídkou kolem, kde se četlo z tory (lajinovalo). – V roce 1803 se kostel tam vystavěl, a v roce 1863 se celý zrenovoval, prostřední vyvýšenina přišla pryč, lajinovalo se před oltářem. Místo okolních lavic se stojánky dali dvě řady po deseti lavicích se zdvihajícími sedadly, velký pozlacený lustr doprostřed a po zdi menší. V prvním patře pokoj s kamny pro zimní modlení, (Winteršůl). V přízemí byla velká kuchyně s pokojíkem – byt pro učitele. Kostel se dal vymalovati a každému se líbil.“

Šimon WELS: *U Bernátů*, Praha 1993, s. 15

88 – Arnošt Kolman o vinohradské synagoze

„Jak zvláštní stavba byla vinohradská synagoga! Hitlerovci ji zapálili[1], snad proto, že zlaté šesticípé Davidovy hvězdy na cibulovitých věžích vynikaly nad panorámu Prahy. Vůbec se nepodobala chmurnému katolickému kostelu ani stejně chmurným starým synagogám, kterých měla Praha několik, včetně slavné Staronové, nejstarší ve střední Evropě, ani střízlivým, někdy až kasárenským, evangelickým modlitebnám. Byla to vysoká budova, zvenku narůžovělá a v napodobeném maurském slohu s arabeskami, uvnitř bílá a pozlacená, osvětlená žárovkami ve tvaru svíčky, a samozřejmě bez obrazů, soch a korouhví, všeho toho, co judaismus zakazuje. Muži seděli v přízemí na lavicích s vysokými opěradly, ženy zpola skryté pohledům mužů na galerii. Když jsem si jako malý hošík vyškemral svolení jít s maminkou, pustili mě shovívavě sednout k ženám. Později jsem si sedal k mužům dole a díval se, jak se modlí s kloboukem na hlavě a oděni v dlouhé tality, jak se hrouží do modlitebních knížek a opakují podivné nepokojné brumlání ‚kantora', který v černém taláru předzpěvoval modlitby před kazatelnou. Ale najednou začal kantor opravdu zpívat. Měl skvostný baryton, tak vhodný pro staré hebrejské zpěvy; sbor mu odpovídal a varhany doprovázely. V tom je zvláštnost reformovaného kultu, který se blíží křesťanskému. Ortodoxní judaismus tyto ‚pohanské cetky' nepřipouští. Kdežto zde byl ženský sbor, zpívaly nežidovské členky sboru městského divadla a sólo zpívala známá pěvkyně, křesťanka.

Bohatí Židé, a zvláště Židovky, mnohdy navštěvovali synagogu na velké svátky hlavně proto, aby si poslechli hudbu a zpěv, uviděli známé a předvedli nejnovější modely objednané z Vídně a Paříže. Odpor k nim a ke vší parádě, křiklavě nalíčeným obličejům a vyzývavým šatům jsem si brzy osvojil od otce."

Arnošt KOLMAN: *Zaslepená generace. Paměti starého bolševika*, Brno 2005, s. 29

[1] Synagoga, postavená v roce 1896 v neorenesančním stylu, utrpěla zásah ve skutečnosti 14. února 1945 při spojeneckém bombardování. Stržena byla v roce 1951.

90 – Vinohradská synagoga po zásahu během bombardování v roce 1945
Židovské muzeum v Praze

89 – „Výtržnost o židovském pohřbu"

„Ve čtvrtek dne 22. t. m.[1] přiveženy z Poděbrad tělesné pozůstatky zesnulé choti továrníka p. Roubíčka do Kolína, aby zde byly pohřbeny, jelikož v Poděbradech Israelité žádného hřbitova nemají. Průvod pohřební byl velmi nádherně, tedy moderně vystrojen a súčastnili se ho veškeří přátelé a příbuzní truchlící rodiny jakož i četní hosté, mezi nimi úřednictvo severo-západní dráhy z Poděbrad a statní dráhy z Peček, úřednictvo barona Siny, a mnoho jiných. Rakev ozdobena byla drahými věnci a kolem ní rozestaveny svíce. Tato ‚pompa' popudila sluhu pohřebního bratrstva židovského ‚Chevre kedischah'[2] v Kolíně tak hrozitánsky, že žádal za okamžité odstranění všech věnců a svící, jinak že bude přímo soudný den, až to pan rabín uvidí. Uhodl. Pan rabín sotva že zmerčil slávu a krásu věnců, splanul spravedlivým hněvem, zaklel nepochybně v duchu všechny novoty do horoucí basy, otočil se na kramfleku a utek, aniž by byl jako obyčejně nějakou řeč ‚držel'. Mezi tím, co zřízenci bratrstva konali obřad pohřební, zahájen předpovídaný soudný den. Členem představenstva židovské obce p. Saxlem, který horlivě zastal se rabína a jeho jednání, řka, že rabín zcela v pořádku si počínal, a že tyhle novoty, tu ‚pompu' spískají vždycky jen pokrokáři ze středu kolínských židů, kteří beztoho prý se usnesli na tom, vytlouci ‚oblíbenému' panu rabínu okna, jako se mu to už jednou stalo někde v Uhrách. Rozumí se, že ‚pokrokáři' nemlčeli a rumlejch byl hotov. ‚Ven s ním, pryč s rabínem' volali shromáždění, a rabín s dobrou se potázal, že dříve už byl ten tam."

Kolínské noviny, 25. března 1877, s. 2

[1] Tohoto měsíce.

[2] Chevra kadiša, židovské pohřební bratrstvo. Jeho členové zabezpečují všechny rituální a organizační záležitosti související s židovským umíráním a pohřbem.

„Jaro zasvitlo opět plným leskem svým a rozlilo po kraji záplavu nesčíslných a nesměrných krás. […]

A nebylo proto šťastnější myšlenky, než spojiti svátek vykročení z Egypta a svátek svobody se svátkem jara. Když jaro svádí tuhý zápas se zarputilou zimou, máme myslit na zápas jarého Mojžíše se zarputilým, tvrdým Faraonem, když nový život v přírodě se probouzí, máme vzpomínati na nový život, jenž našim předkům nadešel východem z poroby, když jarní slunce rozehřívá půdu a vyluzuje símě k vývinu, máme vzpomínati na ideály, jež zasvítily nad hlavami otců, aby rozehřály duši a z ní vykouzlily skryté símě dobra a ušlechtilosti, když duch jara rozšiřuje prsa a uvolňuje dýchání, máme vzpomínati, jak svobodou rozšířili otcové svůj duševní obzor, jak se vymanili z úzkého okruhu pověr a nevědomosti a přijali učení, jež je naší chloubou až do dnes. Ano, radovati se máme při vzpomínce na krásné jaro národa izraelského. Radovati se máme… je však otázka, zda se radovati můžeme!? Zda se můžeme radovati jedině proto, že se radovali naši předkové? Je-li ona radost předků dostatečným důvodem a dostatečným popudem k radosti naší? Neboť máme-li se upřímně radovati, nestačí nám pouhá vzpomínka na radost otců, musí míti k ní také radost přítomnou a živou. Jsme lidé z masa a kostí, máme v sobě srdce živé a toto potřebuje živého rozechvění, skutečného živého podnětu; potřebuje přítomného, skutečného zažití a osobního rozjaření, má-li se doopravdy ‚srdečně‘ rozplesati.[…]

A podobně se vedlo Israelitům od té doby vždy, kdykoli slavili svůj svátek osvobození, kdykoliv slavili svou slavnost překročení, svůj pesach. Vždyť Faraonů zažili během věků na tisíce a kdykoliv některého z nich se zbavili, oddechli si z hluboka a těšili se z osvobození. A radost byla vždycky velká, poněvadž nikdy nebyla jednoduchá, nýbrž složená, vždy radost z přítomnosti a radost z budoucnosti, radost z osvobození spojená s radostnou perspektivou v časy příští, radost ze svržení Faraona, spojená s radostnou nadějí v Messiáše, jenž už zcela mechanicky vycházel z úst Israele o každém svátku překročení, a vyluzoval naděje slastné, že znovu zřízena bude nádhera chrámu jerusalémského a obnovy oběti zápalné a suché, částečně i celistvé a vše co s nimi v souvislosti.

Tyto naděje v návrat do Palestýny byly netušenou měrou vzpruženy a oživeny hnutím politickým, jež už svým jménem označuje obsah svého označení: Zion. Není tu místa ani příležitosti, abych o tomto hnutí šířeji se rozhovořil, jen pokud k našemu dnešnímu thematu přiléhá, doznávám, že tužby tohoto moderního messianismu jsou ještě také s to, dáti části našich souvěrců radostnou naději do budoucnosti, takže jako židé nemusejí zoufat nad stavem svým. Jsou to zejména naši souvěrci ruští, rumunští, atd., kteří ve svých státech do dnes cítí tíhu Faraonů na svých bedrách a nemohou si snad slavnost překročení mysliti jinak, než doslovně, jako překročení hranic svých nevlídných, krutých vlastí.

Ale v jiných poměrech žijeme my. Nám naše vlast není macechou, nýbrž matkou vlastní. Zrodila nás, odchovala, my jako strom máme své kořeny hluboce zapuštěny v půdě její a vytrhnouti je a přesaditi, znamenalo by naši zkázu a zničení.

[…] Býti židem, znamená, býti člověkem, a pokud nevidíme kolem sebe jenom lidí, nýbrž také bestie, vlky v rouše beránčím, potud není poslání naše jako židů zakončeno. Ze Sionu má vycházeti poučení, z Jerusalema slovo boží.

Tam mají býti vyrovnána práva národů – meče mají přeměněny býti v srpy, oštěpy a kopí předělány v kosy, národové nemají proti sobě tasiti mečů a proti sobě zdvihati války. V míru má každý žíti ve stínu révovi, tráviti nerušené chvíle pod stromem fíkovým. Ku pravdě a míru má se vyvíjeti lidstvo a Israele životním povoláním je k tomuto vývoji pomáhati, pokud síly a schopnosti stačí. […]“

Kalendář česko-židovský, 1913/1914, s. 161–165

V kázání předneseném v synagoze v Benešově na svátek „překročení“, vyvedení Židů z Egypta a zničení faraonovy armády, která je pronásledovala, rabín Otakar Kraus nově vykládá – v reformovaném i česko-židovském smyslu – jeden z tradičních náboženských motivů. Touhu po převedení do Palestiny uznává pro Židy v Rumunsku a Rusku, kteří stále čelí antisemitismu, zatímco v Čechách jsou již ve vlasti. Jsou již osvobozeni a musejí se rozhodnout, jak svou svobodu použít ve prospěch míru mezi národy.

Židovské identity > Českožidovský a sionistický nacionalismus, s. 100